

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA NEYROLINGVISTIKA SOHASINING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Axmedova Hilola Rasuljon qizi

NamDU lingvistika (o'zbek tili) mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikning yangi sohalaridan biri bo'lmish neyrolingvistika sohasi, uning paydo bo'lishi, olimlar tomonidan o'rganilishi va tilshunoslik sohasidagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Neyrolingvistika, nevrologiya, neyron, Aleksandr Luriya, afaziologiya, o'ng va chap miya, lingvistik nuqsonlar.

Аннотация: В данной статье обсуждается одна из новых областей лингвистики – область нейролингвистики, ее возникновение, изучение и левое полушарие мозга, лингвистические учеными, а также ее значение в области лингвистики.

Ключевые слова: Нейролингвистика, неврология, нейрон, Александр Лурия, афазиология, правые дефекты.

Abstract: In this article, one of the new fields of linguistics, the field of neurolinguistics, its emergence, its study by scientists, and its importance in the field of linguistics are discussed.

Key words: Neurolinguistics, neurology, neuron, Alexander Luria, aphasiology, right and left brain, linguistic defects.

Bugungi kunga kelib zamonaviy tilshunosligimizga bir qancha yangi sohalar kirib keldi. Neyrolingvistika sohasini ham yangi sohalar qatoriga kiritishimiz mumkin. Neyrolingvistika nevrologiya usullari yordamida tilning tuzilishini o'rganadi. Til va miya qanday bog'lanadi? Til ma'lumotlarni miyada qanday va qayerda saqlaydi, qachon va qanday qayta ishlanadi, kabi savollarga neyrolingvistika orqali javob topishimiz mumkin bo'ladi. Neyrolingvistika yordamida biz miya faoliyati va uning nutq, fikrlash, hissiy idrok va xotiradagi xususiyatlarini o'rganishimiz mumkin. Neyrolingvistika psixolingvistikaga eng yaqin bo'lgan fanlar aro fan sifatida o'zini namoyon qiladi. Neyrolingvistika o'zi nima? Neyrolingvistika (lot neuron -nerv va lingua - til) - psixologiya fani sohasi, afaziyaning psixolingvistik jihatlarini o'rganadi. Neyrolingvistika ayni paytda sohasi jada rivojlanish bosqichida turibdi. Chunki bu yo'nalish tilning miya bilan bog'liqligi, uarning ayro holdagi tuzilishi, nutqiy faoliyat, nutqiy buzilishlar, gapirish va nutqni eshitish, o'zga tillarni o'rganish jarayonida miya va tilda kechadigan mexanizmlar kabi hodisalarni ham o'rganadi. Bu hodisalarning barchasi bugungi kunimiz uchun juda muhimdir.

Mening fikrimcha, bugungi kunimizda kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi va nevrologiya hamda tilshunoslikning ilmiy manfaatlari yaqinlashishi yangi soha bo'lmish neyrolingvistikaning shakllanishiga turtki bo'ldi. Neyrolingvistikaning fan sifatida vujudga kelishi, bir tomondan, neyropsixologiyaning, ikkinchi tomondan, lingvistika va psixolingvistikaning rivojlanishi bilan bog'langandir. Hozirgi zamon neyropsixologiyasida neyrolingvistika so'zlashga miyaning sistemali funksiyasi sifatida, afaziyaga esa sistemaning buzilishi sifatida qaraydi. Neyrolingvistikaning rivojlanishi psixolog A.R. Luriya (1902-1977) va uning shogirdlarining ilmiy ishlari bilan bog'liqdir.

Demak neyrolingvistika – neyron va lingvistika soʻzlarining oʻzaro birikuvidan hosil boʻlgan va inson miyasidagi nerv hujayralarining yaʼni neyronlarning tilda nutqdagi soʻzlarni hosil qilishdagi vazifasini oʻrganadi. Neyrolingvistika nutqning shakllanishi va tushunilishini taʼminlovchi bosh miya mexanizmini oʻrganuvchi fandır. Neyrolingvistikaning paydo bolishi fundamental kashfiyotlardan sanaladi va bu atamaning kelib chiqishi 1940- yillarning oxiri va 50- yillarda Edit Krouell Trager, Anri Xeker va Aleksandr Luriyaga tegishli. Luriyaning Neyrolingvistika muammolarimnomli kitobi ushbu sohadagi birinchi kitobdir. Garri Uitaker 1970- yilda AQShda neyrolingvistikani ommalashtirib, 1974- yilda Brain and Language jurnaliga asos soldi. Neyrolingvistikani fundamental kashfiyot deb atashimizga asos bunda bosh miya poʻstlogʻida psixik jarayonlarning lokalizatsiyasi (toʻxtab qolishi) va inson miyasining funksional assimetriyasi bogʻliqligi turadi. Fanning vujudga kelishida A.R. Luriya, Karl Vernikke, Pol Brokko va Teador Mayner kabi olimlarning xizmati kattadir.

Neyrolingvistika biologiya, sanʼat, psixologiya, fiziologiya va meditsina fanlari bilan chambarchas bogʻliq boʻlib unung oʻrganish obʼekti miyaning nutqiy va fikriy faoliyati, miyaning xotira va hissiyotlar mexanizmi hisoblanadi. Uning maqsadi bemorning nutq uslubini (intervyu, grafik, hikoya, oʻqish, yozish va boshqalar) kuzatish va undan foydalanishni nazorat qilishdir. Neyrolingvistika uchun ikki yoki undan ortiq tilni oʻrganishda miyasi shikastlangan odamlarning nutqi va xatti harakatlarini kuzatish juda muhim masala.

Neyrolingvistika psixolingvistika sohasi bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, u eksperimental psixologiya anʼanaviy usullarini qoʻllash orqali tilning kognitiv mexanizmlarini yoritishga intiladi. Bugungi kunda psixolingvistik va neyrolingvistik nazariyalar koʻpincha bir-biriga bogʻliq va bu ikki soha oʻrtasida juda koʻp hamkorlik mavjud. Biz neyrolingvistik tadqiqotlar yordamida inson miyasini va uning ishlash jarayonini aniqroq oʻrganishimiz mumkin. Chunki laboratoriya tajribasi tajriba davomida miyaning qaysi qismi ishtirok etishini koʻrsatadi. Neyrolingvistik tadqiqotlarning qiziqishi tilning miyadagi nutq mexanizmlariga taʼsirini oʻrganishga qaratilgan. Inson nutqini ishlab chiqarish jarayonida miyada bir nechta zonalar ishtirok etadi. Bu zonalarining baʼzilari asosiy funksiyalarni bajaradi. Boshqalari esa yordamchi funksiyalarni bajaradi. Bugungi tadqiqotlar natijasida muloqot qilish qobiliyatimiz uchun masʼul boʻlgan zonalar aniqlangan boʻlishiga qaramay, ular har kimda har xil rivojlangan. Buning yorqin misoli sifatida kar-soqov insonning miyasini olishimiz mumkin. Bunday insonlarda miyaning nutqni shakllantirish va idrok etish uchun masʼul boʻlishi kerak boʻlgan qismi oʻz qobiliyatini yoʻqotgan va uning oʻrnida periferik koʻrish xususiyati juda yaxshi rivojlangan.

Insonda ikkita miya bor, bu miya va miyachadir. Miyacha- taʼna muvozanatini boshqaradi (u ensa chuqurchasida joylashgan boʻladi). Miyani 2ga: oʻng va chap yarimshar miyaga ajratgan holda oʻrganamiz. Miya neyron (hujayra)lardan tashkil topgan boʻlib, usti akson(oq tolacha)lar bilan qoplangan. Insonning muloqot jarayonini miya boshqaradi. Neyrolingvistika fanining muammolari doimiy va oʻzgarishda boʻlib, uning mazmuni, qoidalari, paradigmasi aniq va ravshan emas. Shunga qaramay fanning tadqiqot muammolari doirasi keng. 1861- yilda fransuz anatomi P. Brokko tadqiqotida peshona chap egri yarimshari shikastlanishini oʻrganadi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, miyaning bu qismi zararlanganda inson gapirish qobiliyatini yoʻqotadi, ammo boshqaning nutqini toʻliq tushunadi. 1874- yilda nemis psixiatri K. Verniki miyaning chakka egri yarimshari shikastlanishini oʻrganadi va bunda inson gapira olishi, ammo boshqaning nutqini tushuna olmasligini aniqlaydi. Miyaning

vazifaviy assimetriyasi: chap yarimshar miya mantiqiy ratsional tafakkur qilish vazifasini bajaradi; o'ng yarimshar miya obrazli, emotsional tafakkur qilish vazifasini bajaradi. Miyaning vazifaviy assimetriyasiga uzoq davrlar chap yarimsharlar asosiy deb qaralgan. Zamonaviy bilimlar shuni ko'rsatayaptiki insonlarda nutq zonasi turlicha, u yoki bu yarimsharda joylashishi mumkin. Murakkab abstrakt mavzular chap yarimsharda faol bo'ladi. Nutqning qabul qilinishi: birinchi so'zdan boshlab ikki yarimshar ham ishlay boshlaydi, chap yarimshar til birliklarini qabul qiladi, o'ng yarimshar tasvir butunligi va obrazlarni chizishni qabul qiladi. So'ngida yarimsharlarning ikkisi ham ma'lumotni birlashtiradi va muqobil voqelikka kiradi.

O'zbekistonda neyrolingvistika sohasida monografik ishlar amalga oshirilmagan. Ta'limda neyrolingvistik dasturlash elementlarini qo'llash, /// sohalarda ayrim tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Xulosa qilib shuni aytib o'tishimiz mumkinki, neyrolingvistika psixologiya, tilshunoslik va nevrologiya kabi sohalarning mushtarakligi asosida tadqiq etiladigan soha sanaladi. Neyrolingvistika bo'yicha dastlabki izlanishlar miyaning turli sohalaridagi jarohatlar natijasida yuzaga keluvchi nutqiy buzilish (afaziya)larga oid bo'lib, ularni keltirib chiqaruvchi omillar sifatida insonning ruhiy holati, asab tizimidagi o'zgarishlar izchil kuzatilgan. Aytishimiz mumkinki, neyrolingvistika, bir tomondan, psixologiya taraqqiyoti bilan izchil bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, nevrologiya va amaliy tilshunoslik bilan aloqadordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Goziyev E.G Umumiy psixologiya. Darslik. T.: 2010
2. Ibodullayev Z.R. Tibbiyot psixologiyasi. Darslik. 2-nashri. T.: 2009.
3. Ibodullayev Z.R. Asab kasalliklari. Darslik. T.: 2014
4. Ibodullayev Z.R. Asab va ruhiyat. Ilmiy-ommabop risola. 3-nashri. - T.: 2018y.
5. Karimova V.M. Psixologiya. T. 2003
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/neyrolingvistik-dasturlashning-ayrimpsixologik-jihatlari>
7. <https://www.livelib.ru/book/1000824883-osnovy-nejropsihologii-aleksandrluriya>
8. <https://www.livelib.ru/book/1000218869-yazyk-i-soznanie-a-r-luriya>
9. <https://www.livelib.ru/book/1000032553-lektsii-po-obschej-psihologii-a-rluriya>
10. <https://www.livelib.ru/book/1000249974-osnovnye-problemynejrolingvistiki-a-r-luriya>
11. Saidova, Mukhabbat (2019) "MAN, LANGUAGE AND CULTURE," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 1 : Iss. 4 , Article 40. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss4/40>
12. Qoziyev U., Nabijonova M. Bolalar nutqining ayrim psixolingvistik xususiyatlari //World scientific research journal. – 2023. – T. 15. – №. 1. – C. 174-177.